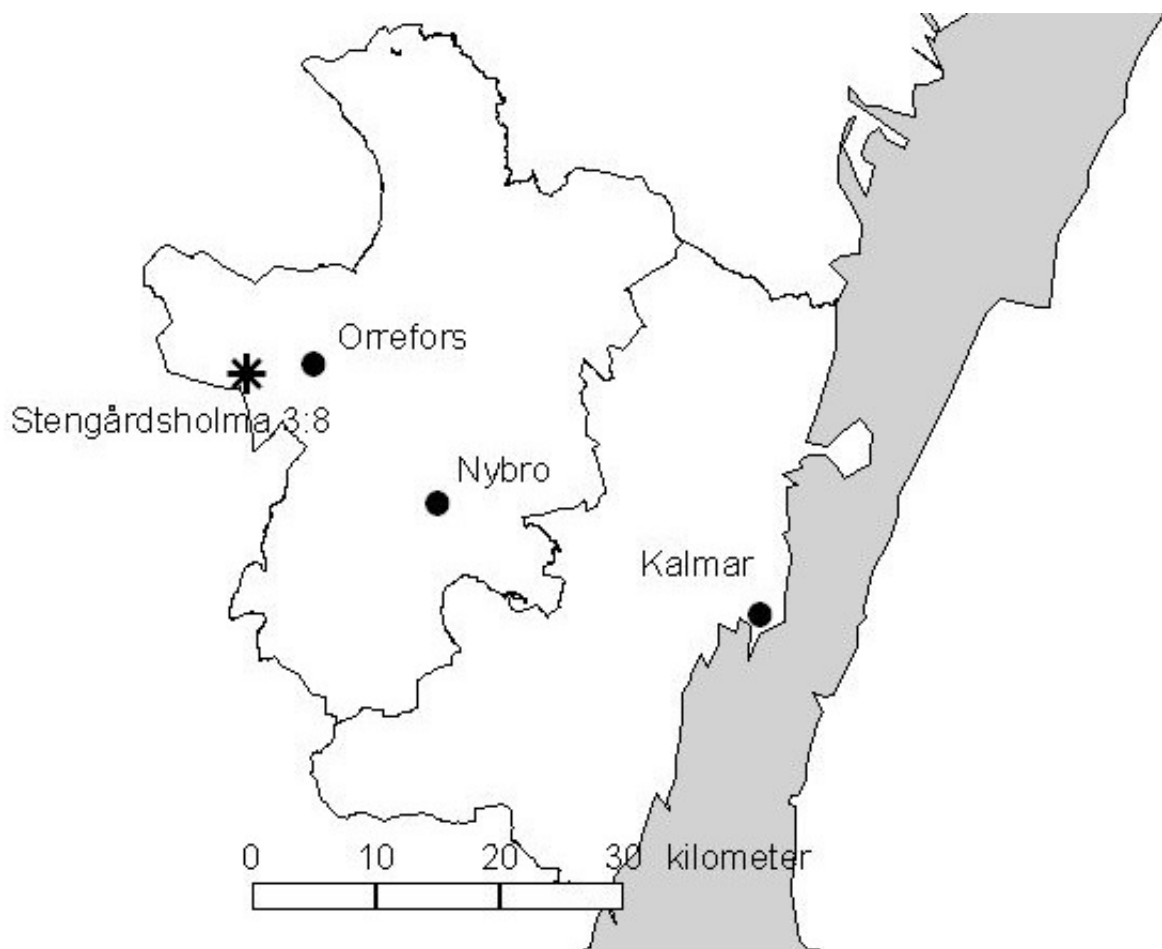

Stengårdsholma 3:8, Nybro kommun

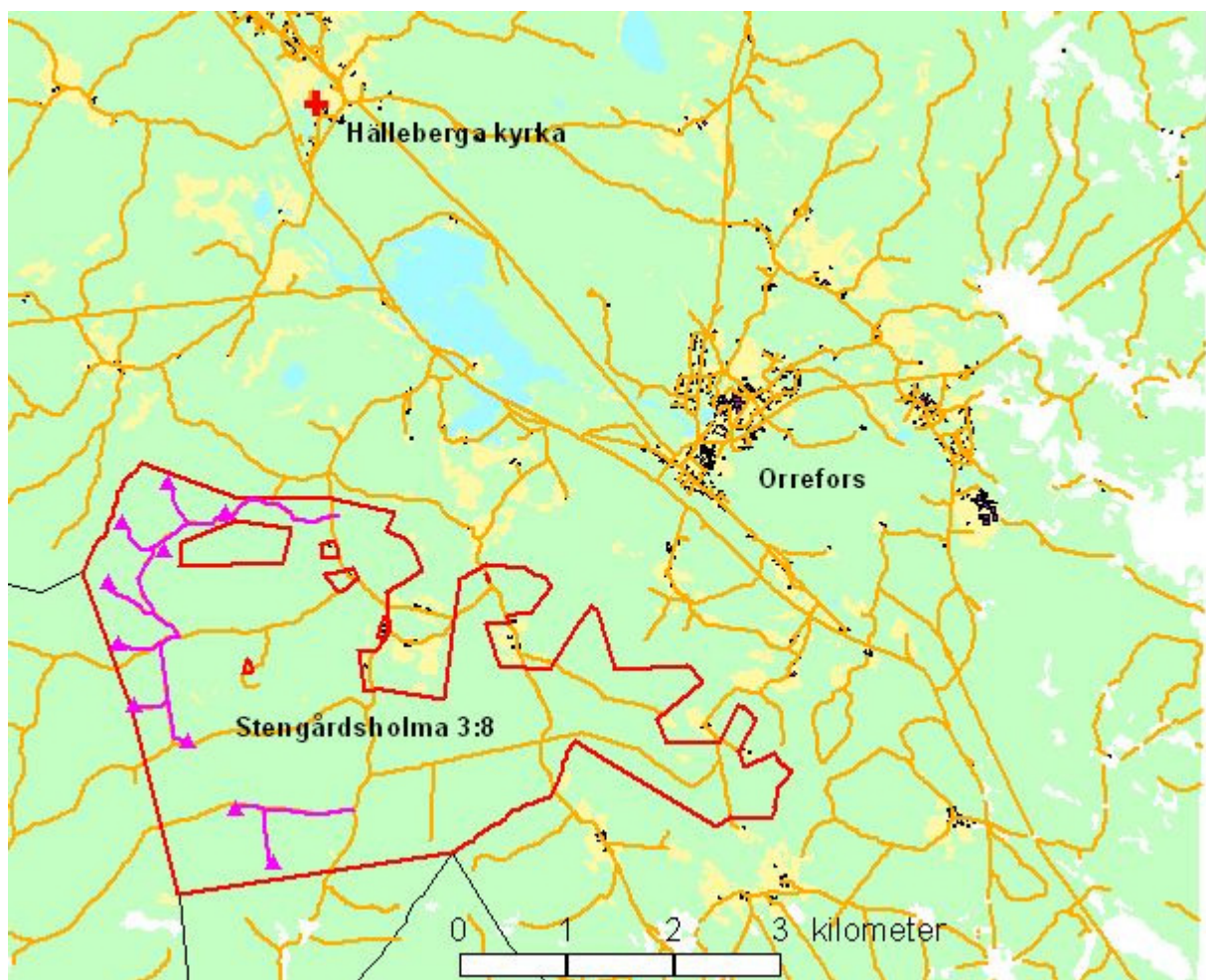
Arkeologisk utredning inför en planerad vindpark

Hälleberga socken, Kalmar län, Småland

Sammanfattning

Denna arkeologiska utredning har gjorts av Håkan Nilsson, KNATON – landskapsarkeologi, på uppdrag av E.ON Vind Sverige AB, för att belysa de kulturhistoriska förutsättningarna inför en planerad vindpark på fastigheten Stengårdsholma 3:8, Nybro kommun. Vid utredningen påträffades flera övriga kulturhistoriska lämningar som inte omfattas av kulturmyneslagen. En torplämning kommer att beröras av en planerad väg och platsen för ett planerat vindkraftverk ligger i nära anslutning till samma torplämning. Även om torplämningen inte utgör en fast fornlämning föreslår KNATON att vissa förändringar görs rörande verkets placering alternativt vägsträckningen. I övrigt gör KNATON bedömningen att vindparken kan anläggas utan ytterligare arkeologiska insatser i området

Fastighetskartan med planerade platser för vindkraftverk (lila trianglar) och vägar som ska utnyttjas/breddas eller anläggas (lila linjer). Undersökningsområdet ligger på fastigheten Stengårdsholma 3:8 och är beläget västsydväst om Örrefors och söder om Hälleberga kyrka.

Uppdraget

Denna arkeologiska utredning har utförts under januari 2009 av Håkan Nilsson, KNATON – landskapsarkeologi. Arbetet har utförts på uppdrag av E.ON Vind, utan föregående beslut från Länsstyrelsen. Bakgrunden till utredningen är att belysa de kulturhistoriska förutsättningarna inför en planerad vindpark. Detta har gjorts genom att utreda omfattningen av i området förekommande forn- och kulturlämningar, belysa deras kulturhistoriska kontext, samt att bedöma deras antikvariska status.

Undersökningsmetod

Utredningen omfattar en kort historik med studier av det historiska kartmaterialet, en fältinventering, samt en kulturhistorisk värdering/antikvarisk bedömning av i området förekommande forn- och kulturlämningar. Källor som legat till grund för bedömningen av området utgörs bl.a. av Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (Fornsök) och Lanmäteriverkets kartarkiv (ArkivSök).

Fältinventeringen utfördes under tre dagar i januari genom okulär besiktning och innebar en systematisk inventering av vägsträckningar och platser för vindkraftverken. De visuella förhållande var goda och provstick med jordsond kunde genomföras trots ett tunt lager med tjäle. Vid fältarbetet användes ortofoton och äldre ekonomiska kartan som bakgrundskartor. Den digitala dokumentationen gjordes med Riksantikvarieämbetets FältGIS och den tekniska utrustningen utgjordes av en Trimble Juno med Sirf Star III GPS.

De lämningar som påträffades vid fältinventeringen har registrerats av KNATON - landskapsarkeologi i Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesregister (Fornsök).

Jag vill rikta ett tack till Dick Måård, Hälleberga hembygdsförening, kyrkvaktmästarna i Hälleberga kyrka, Barbro Hedenmalm, Nybro kommun och Nybro Stadsbibliotek, som gav värdefull information och hjälp inför och i samband med fältarbetet.

Kulturhistorisk bakgrund

Undersökningsområdet

Undersökningsområdet är beläget 15 kilometer västnordväst om Nybro som idag utgör kommuncentrum. Hälleberga kyrka, som förr utgjorde sockencentrum, ligger drygt tre kilometer i nordnordöstlig riktning. Området ligger inom den region i sydöstra Småland som går under benämningen "Glasriket"

Topografi och fornlämningsmiljö

Området är beläget i den östra delen av Sydsvenska höglandet och är beläget över högsta kustlinjen. Den dominerande jordarten utgörs av morän. Själva undersökningsområdet utgörs av kuperad skogbevuxen moränmark med många blockrika moränkullar, åsar och bergryggar, med mellanliggande myrmarker.

Fornlämningsbilden och ortnamnen indikerar att området koloniserats under medeltid och nyare tid. Fornlämningarna består främst av lämningar från medeltid och senare, representerade bl.a. av slagghvarp, tjärdalar, kolbottnar och husgrunder med omgivande fossil åkermark efter sent etablerade torp och stugor. Slagghvarpen utgör de synliga spåren efter den järnframställning (lågteknisk) som skett under medeltid. Även ortnamnen, med ändelser som *-måla*, *-boda* och *-hult*, speglar en bygd som främst koloniserats under medeltid och senare.

Socknar och gårdar

Undersökningsområdet är beläget i Hälleberga socken på marker som tillhört den lilla byn Stengårdsholma (två gårdar, ursprung i medeltida ensamgård) som under historisk tid tillhört Kronobergs län. År 1971 överfördes Hälleberga socken, tillsammans med Algutsboda och Långasjö socknar, till Kalmar län. De äldsta beläggen för Stengårdsholma är medeltida och från år 1447.

Historiska kartor, markanvändning och rumslig organisation

Av det historiska kartmaterialet framgår att undersökningsområdet vid mitten av 1800-talet bestod av utmarker till Stengårdsholma (rågångsbestämning 1788). Annan detaljerad information som erhålls är uppgifter om att s.k. "femstenarör" anlades: *"Ekeråsamärcket murades på jordfasta stenen 5stenarör.....hjersten är fyrkantig 3/4 aln hög 7 tum bred och 4 tum tjock de övriga 5/8 aln höga....Tvisten mellan Stengårdsholma och Rustmästarebostället Holma blivd avgjord..."*

Tidigare arkeologi i utredningsområdet

Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering av Hälleberga socken utfördes år 1977. Då registrerades bl.a. Hälleberga 22:1 (slagghörekomst), Hälleberga 136:1 (torplämning) och Hälleberga 174:1 (slagghörekomst).

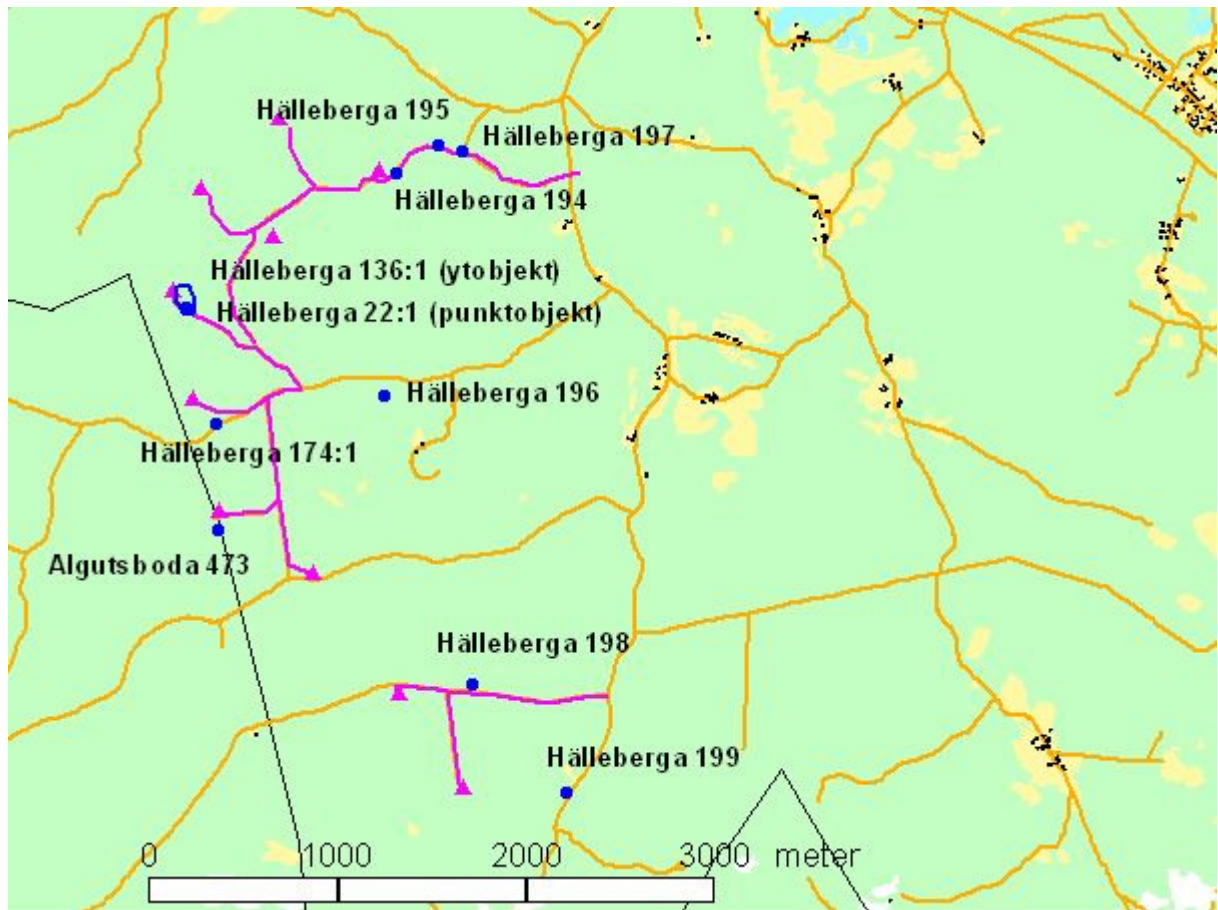
Riksintressen för kulturmiljövården

Undersökningsområdet är beläget ca fem kilometer väst-sydväst om ett riksintresse för kulturmiljövården, *Orrefors (H 52)*. Denna bruksmiljö speglar en för regionen karakteristisk utveckling från järnbruk till glasbruk, där bebyggelsen i bruksområdet utgör uttrycket för riksintresset.

Fältinventeringen

Resultat av fältinventeringen

Vid fältinventeringen dokumenterades *fyra lämningar efter lägenhetsbebyggelse* (torp och stugor), *en kolbotten*, *en brott-/täkt*, och *ett gränsmärke* (ett s.k. "femstenarör"). Samtliga lämningar har bedömts som *övriga kulturhistoriska lämningar* vilka inte omfattas av lagskydd enligt kultumminneslagen (KML). I anslutning till torpen ligger deras odlingsmarker. Dessa gamla åkrar är ofta uppbrutna i mycket blockrik moränmark, ibland omgivna av stenmurar och med en mängd röjningsrösen i och i anslutning till åkrarna. Åkrarna är ofta karterade på den ekonomiska kartan från 1940-talet.

Fastighetskartan med förekommande forn- och kulturlämningars numrering i Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesregister (Fornsök). De lämningar som påträffades vid fältinventeringen 2009 och registrerats av KNATON saknar undernummer. Platserna för de planerade vindkraftverken och vägdragningarna är markerade med lila trianglar respektive linjer.

Beskrivningar

Nedanstående beskrivningar utgör en del av den information som finns i Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesregister (Fomsök). Ytterligare information utgörs bl.a. av terränguppgifter och skador. Denna information är sökbar på internet (<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>). Beskrivningarna följer Riksantikvarieämbetets numrer för beskrivning av fornlämningar. Numreringen hänvisar till aktuell socken och det nummer som fornlämningarna fått vid registreringen.

Hälleberga 22:1, 136:1 och 174:1 registrerades vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering 1977.

Hälleberga 194–199 och Algutsboda 473 registrerades av KNATON – landskapsarkeologi under januari 2009.

Hälleberga 22:1

Slaggförekomst på odlingsröse, 11x6 m (ÖNÖ-VSV) och 1 m h. Bland odlingsstenen är riklig mängd med slagg, 0,01-0,3 m st, vanligen 0,03-0,05 m st, av en tung, ljusbrun till blåsvart och fluten sort. Slaggen och odlingsstenen är uppkastad från åker i SSÖ. Troligen har ett slagghvarp varit belägen i åkerkanten. Slaggen framkom vid stickprov ställvis i åkern på ett avstånd av intill 6 m från odlingsröset. Bör bevakas! *Antikvarisk status: Bevakningsobjekt.*

Hälleberga 136:1

Bebyggelse lämningar, sentida torpställe, bestående av 1 husgrund med skorstensstock, rester av stenmurar, samt röjda ytor med odlingsrösen. *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning.*

Hälleberga 174:1

Slaggförekomst 5x5 m vid kanten av grustag. Slaggen är porös, rödbrun och med knottrig yta. Och i 0,1-0,5 m st bitar. Typisk reduktionsslagg. Slagghvarpet skadat av grustäkt och sannolikt helt bortaget. Platsen granskad i snö. *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning.*

Hälleberga 194

Kolbotten, 20 m diam och 0,6 m h. Gropiga kanter och svåravgränsad. Tjocka kollager sondades fram även utanför anläggningens kanter (kolupplag?). *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning.*

Hälleberga 195

Husgrund, 8x7 m (Ö-V), och intill 0,5 m h. Med källargrop och spisiröse. Troligen stugan Sågmålen i Nybro kommuns torpinventering (enligt denna ska stugan legat drygt 100 m mot Ö) se Hälleberga 197. *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning.*

Hälleberga 196

Husgrund, 10x7 m (Ö-V) och intill 1 m h. Med spis mur. 3 m SÖ om grunden till boningshuset är en uthusgrund, 7x5 m (NV-SÖ) och 0,6 m h. Den fossila åkermarken som ligger kring grunderna är karterad på 1940-talets ekonomiska karta. Torpet benämns Palmas på Ekonomiska kartan från 1940-talet och i Nybro kommuns torpinventering (1986-90). *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning.*

Hälleberga 197

Stuga, uppgift om. Enligt Nybro kommuns torpinventering skall det på platsen ha legat en stuga kallad Sågmålen. Inga rester efter byggnader iaktogs i området. Kring den markerade platsen finns fossil åkermark (karterades ej) med slarvigt lagda röjningsrösen. En husgrund som troligen utgör resterna efter Sågmålen ligger ett 100-tal meter mot V, se Hälleberga 195. *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning.*

Hälleberga 198

Stenbrott, 18x10 m (Ö-V) och intill 4 m dj. Intilliggande gråbergsvarp ca 8 m diam och 1,5 m h. *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning.*

Hälleberga 199

Husgrund, ca 7x7 m (N-S) och intill 0,4 m h. Spisröse 3x3 m (N-S) och 0,8 m h. Stuga kallad Grinden enligt Nybro kommuns torpinventering. Namnet Grinden utsatt på 1940-talets ekonomiska karta. *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning.*

Algutsboda 473

Gränsmärke, femstenarör, bestående av 1 hjärtsten och 4 visarstenar, 0,35-0,45 m h, 0,2 m br och intill 0,1 m tj. Kallmurat postament av klyvdade granitflisor, 2 m diam och intill 0,5 m h intill 3 skift. Beläget i gränsen mellan Algutsboda och Hälleberga socknar. Gränsmärket är anlagt under slutet av 1780-talet och är karterat på en karta från 1788 (F32-32:1. Stengårdsholma, rågångsbestämning år 1788). *Antikvarisk status: Övrig kulturhistorisk lämning. Kommenantar: Detta gränsmärke hade erhållit status som fast fornlämning om den inte varit belägen i en aktuell fastighetsgräns.*

Kulturminneslagen

I kulturminneslagen (KML) preciseras det regelverk som omfattar fasta fornlämningar. Kort kan sägas att fasta fornlämningar är lagskyddade och att länsstyrelsen är beslutande i frågor som rör fasta fornlämningar. Förutom den yta som själva fornlämningen omfattar så tillkommer ett s.k. fornlämningsområde, ett område så stort som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse.

Beträffande fornlämningarnas antikvariska status så är *fasta fornlämningar* lagskyddade enligt Kulturminneslagen medan lämningar med antikvarisk status som *övrig kulturhistorisk lämning* ej omfattas av lagskydd. Även om lämningar inte

omfattas av lagskydd i formell mening är det oftast att rekommendera att hänsyn tas till dem vid exploatering.

Då man inom kulturmiljövården definierar det kulturhistoriska värdet hos kulturlämningar och miljöer använder man ofta begrepp som *vetenskapliga värden* och *upplevelsevärden*. De *vetenskapliga värdena* består exempelvis av den potentiella information som kan utvinnas vid en arkeologisk undersökning av en grav eller en boplats. De *upplevelsemässiga värdena* kan exempelvis bestå av hur tydlig och pedagogisk de gamla lämningarna efter ett torp kan förmedla känslan av hur torparlivet gestaltade sig.

Antikvarisk bedömning och förslag på vidare insatser

Antikvarisk bedömning

- Områdets topografi och hydrologi och det faktum att samtliga platser och vägdragningar inventerats ger anledning att göra bedömningen att inga nya fornlämningar (omfattar även boplatser eller andra anläggningar under flat mark) skulle påträffas vid ytterligare arkeologiska insatser.
- Det redovisade riksintresseområdet, *Orrefors (H 52)* ligger ca fem kilometer från den planerade vindparken. Detta väl tilltagna avstånd leder till bedömningen att den planerade vindparken inte kommer att påverka riksintresseområdet negativt.
- Angående Hälleberga 22:1, en slaggförekomst belägen inom Hälleberga 136:1 (torplämning) så kommer den inte att beröras av de planerade åtgärderna.
- Hälleberga 136:1 (torplämning med namnet Petersborg) berörs rent fysiskt av den planerade vägdragningen. Platsen för vindkraftverket ligger i nära anslutning till torplämningen. Torplämningens komplexitet, med namnet Petersborg, husgrunden efter boningshuset, den omgivande fossila åkemarken med röjningsrösen och stenmurar, samt torpets typiska avsides belägenhet, gör att området tämligen väl åskådliggör förutsättningarna såväl för de människor som en gång levat på platsen, som för torpare rent generellt. Områdets upplevelsemässiga värden bedöms därför vara relativt höga.
- Hälleberga 194, 195 och 197 ligger i anslutning till en skogsbilväg som planeras att användas, men på ett sådant avstånd att bedömningen görs att de inte kommer att påverkas av en måttlig breddning av den befintliga vägen.
- De övriga lämningar som är registrerade i området ligger så att de inte kommer att påverkas av den planerade etableringen av en vindpark.

Förslag på vidare insatser

KNATON ger följande förslag inför en etablering av vindparken:

- Hälleberga 136:1: KNATON föreslår att läget för vindkraftverket, om möjligt, justeras till någon av höjderna i sektorn sydöst-söder-sydväst om torplämningen. Denna åtgärd skulle avsevärt minska vindkraftverkets påverkan på lämningens *upplevelsevärde*. Om detta inte går att genomföra bör den planerade vägdragningen justeras så att den löper söder och väster om torplämningen utan att medföra några fysiska ingrepp i den.

Referenser

Litteratur

Lamke, L. & Höglin, S. Regional indelning och karaktärsbeskrivning av kulturlandskap i Kalmar län. 2008. Stencil.

Arkiv

Kalmar läns museums topografiska arkiv

-

Lantmäteriverkets kartarkiv (ArkivSök)

F32-32:1. Stengårdsholma, rågångsbestämning år 1788.

Nybro Stadsbibliotek

Nybro kommuns torpinventering

Ortnamnsarkivet i Uppsala

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (Fornsök)

Kartor

Ekonomiska kartan från 1940-talet: 4F 9i, 5F0i

Fastighetskartan (har tillhandahållits av E.ON Vind Sverige AB)

Tekniska uppgifter

Uppdrag

Arkeologisk utredning inför planerade vindkraftverk, Stengårdsholma, Nybro kommun, Kalmar län

Beställare

E.ON Vind Sverige AB, Carl Gustafs väg 1, 205 09 Malmö

Utförare

Håkan Nilsson, KNATON - landskapsarkeologi. Kyrkbyn 124, 380 62 Mörbylånga

Belägenhet

Län: Kalmar

Landskap: Småland

Kommun: Nybro

Socken: Hälleberga

Fastighetsbeteckning: Stengårdsholma 3:8

Ekonomiska kartan: 4F 9i och 5F 0i

RAÄ-nummer

Nyregistreringar i Fornsök: Hälleberga 194–199 och Algutsboda 473.

Gamla nummer i Fornsök: Hälleberga 22:1, 136:1 och 174:1

Dokumentation

Riksantikvarieämbetets FältGIS med GPS inmätning (Trimble Juno)

Bildbilaga

Algutsboda 473. Gränsmärket anlades i samband med en rågångsbestämning år 1788 och ligger fortfarande kvar i gränsen mellan Algutsboda och Hälleberga socknar. Bild mot söder.

Hälleberga 198. En stor gråbergsvarp ligger i anslutning till ett stenbrott. Bild mot norr.

Hälleberga 136. Ett röjningsröse i kanten av en gammal torpåker. Bild mot nordväst och platsen för ett planerat vindkraftverk.

Hälleberga 136. I förgrunden den delvis ristäckta grunden efter boningshuset till torpet Petersborg. Bild mot nordväst och platsen för ett planerat vindkraftverk.

Hälleberga 199. En matta av vintergröna växer i anslutning till en gammal husgrund (i bakgrunden syns spismursröset efter stugan grunden). Vintergröna är ett biologiskt kulturarv som är vanligt förekommande i anslutning till gamla torpställen och stugor i Småland.

Hälleberga 199. Grunden till boningshuset efter torpet Palmas. Bild mot väster.